

بررسی مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ راهبردی ج.ا. ایران (با رویکردی بر دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای)

بهاء‌الدین قهرمانی نژاد شایق^۱، شهرام اسفندیار^۲، میثم بلباسی^{۳*}

۱. استادیار دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، تهران

۲. کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر

۳. دانشجوی دکتری مطالعات انقلاب اسلامی دانشگاه تهران، تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۴/۲۲ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۵/۳۱)

چکیده

اگر فرهنگ را چارچوبی از «بایدها» و «نبایدها» در نظر بگیریم، فرهنگ دفاعی ترسیمی از موضوعاتی است که با توجه به مبانی موجود، در بطن جامعه وجود دارند. موضوعاتی که در هر جامعه با جامعه دیگر تفاوت داشته و تحت تأثیر فرهنگ راهبردی کشورها قرار دارند. با این تفاسیر، نوشتار حاضر به دنبال پاسخ به این سؤال است که مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ عمق راهبردی ج.ا. ایران، از منظر مقام معظم رهبری چیست؟ یافته‌های پژوهش نشان از این دارد که مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی از دیدگاه ایشان که متأثر از فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران است؛ شامل فرهنگ شهادت‌طلبی و عاشورایی، تعمیق بصیرت و دشمن‌شناسی، هویت اسلامی-ایرانی و یکپارچگی ملی، اعتمادبه‌نفس و ایمان به نصرت الهی، نفی ظلم و دفاع از مظلوم، دیپلماسی دفاعی، دفاع مردمی و دفاع همه‌جانبه است که می‌تواند در اتخاذ استراتژی دفاعی مناسب و افزایش توان دفاعی جمهوری اسلامی ایران در برابر دشمنان مؤثر باشد. برای پاسخ به سؤال مقاله از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته می‌شود.

کلید واژگان: اسلام، جمهوری اسلامی ایران، دفاع، فرهنگ، فرهنگ راهبردی، فرهنگ دفاعی.

مقدمه و طرح مسئله

سرزمین‌های اسلامی هیچ‌گاه از خطر هجوم دشمنان در امان نبوده‌اند و از زمانی که اقتدار اسلام و مسلمین در عرصه جهانی نمودار گشت، مسلمانان همواره در معرض تهاجم بوده‌اند. عصر حاضر نیز یکی از مقاطع حساس تاریخ اسلام به شمار می‌رود؛ زیرا دشمنان اسلام از بیم گسترش نفوذ و اقتدار مسلمین در عرصه بین‌المللی به صورت علنی‌تر مسلمانان را از هر مرام و مکتبی تهدید کرده و به دنبال سیطره بر بلاد اسلامی و چپاول منابع و ثروت‌های آنان برآمده‌اند. کشورهای همچون فلسطین، افغانستان و عراق نمونه‌های بارزی از این هجوم در دوران ما هستند. مستکبران جهان از بیداری اسلامی و تسلط ملت‌های مسلمان بر سرنوشت خود بیمناک و از اتحاد و یکپارچگی آنان به شدت در هراس‌اند و مصمم‌اند تا به هر قیمتی مانع ظهور دوباره تمدن اسلامی شوند. شرایط جدید جهانی ایجاب می‌کند که مسلمانان به‌ویژه نسل جوان، بیش‌ازپیش با ظرفیت‌های فراوانی که مکتب و فرهنگ دینی دارد و پیشینه پرافتخار خود آشنا شوند و از عزت و شرافت و استقلال خود دفاع کنند. در میان مباحث متنوعی که در این عرصه درخور توجه است، بحث «فرهنگ دفاعی» جایگاه ویژه‌ای دارد (ورعی، ۱۳۸۲: ۴۳-۴۲).

در این راستا نکته مهمی که باید بدان توجه کرد، این است که سیستم دفاعی کشورها به انحای مختلف تحت تأثیر فرهنگ راهبردی آن‌ها قرار دارد؛ چراکه این فرهنگ که با گذشت زمان و مواجهه با تهدیدات و چالش‌های مختلف شکل گرفته و تغییر پذیرفته است و به همین دلیل، تعیین می‌کند که دفاع ملی باید چه سبک و سیاقی داشته باشد (قنبرلو، ۱۳۹۱: ۳۸). بر این اساس برای کشور ایران نیز هم‌زمان با تغییر رویه غرب در مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران از جنگ سخت به جنگ نرم مبتنی بر القای تفکرات ضدایدئولوژی اسلامی در بین مردم، انتخاب دفاعی مناسب و متناسب ضروری می‌نماید؛ دفاعی که با بهره‌گیری از ظرفیت‌های ملی، تأکید بر تقویت ظرفیت‌های فرهنگی و توجه به نگاه ایجابی رهبر انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای به مقوله فرهنگ امکان‌پذیر خواهد بود (بیگدلو، ۱۳۹۲: ۷۹). در جامعه ایران با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و تغییر شاخصه‌های بنیادین در عرصه‌های مختلف، مؤلفه‌هایی همچون نفی سازش، دفاع از مظلوم، استکبارستیزی و مبارزه با دشمن، جهاد و شهادت و... شکل گرفت که در بطن فرهنگ سیاسی ایران وجود داشته و رفته‌رفته در فرهنگ دفاعی کشور نیز نهادینه شده است. اهمیت مقوله‌های فرهنگ، فرهنگ دفاعی و فرهنگ راهبردی به این موضوع بر می‌گردد که فرهنگ و مفاهیم دفاعی جزئی از فرهنگ راهبردی محسوب می‌شود و مفاهیمی همچون امنیت، رقیب، متحد یا دشمن نیز در همین چارچوب معنا پیدا می‌کنند. با توجه به مطالب گفته‌شده، در این نوشتار سعی بر آن است تا به مهم‌ترین شاخصه‌های فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ راهبردی ج. ا. ایران از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای اشاره شود.

سؤال اصلی پژوهش

مؤلفه‌های مهم فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ عمق راهبردی ج.ا.ایران، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای چیست؟

فرضیه اصلی پژوهش

به نظر می‌رسد در چارچوب فرهنگ عمق راهبردی، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، مؤلفه‌هایی مانند فرهنگ شهادت‌طلبی و عاشورایی، تعمیق بصیرت و دشمن‌شناسی، هویت اسلامی-ایرانی و یکپارچگی ملی، اعتمادبه‌نفس و ایمان به نصرت الهی، نفی ظلم و دفاع از مظلوم، دیپلماسی دفاعی، دفاع مردمی و دفاع همه‌جانبه، مؤلفه‌های مهم فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف، نظری و توسعه‌ای و بر اساس ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی است. به عبارتی، محقق علاوه بر تصویرسازی آنچه هست، به تشریح و تبیین دلایل چگونگی بودن و چرایی وضعیت مسئله می‌پردازد. فنون جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، با استفاده از روش ترکیبی است؛ یعنی از منابع کتابخانه‌ای، اسناد و مدارک، نشریات، مجلات و مقالات معتبر تخصصی استفاده شده است.

الف) چارچوب مفهومی پژوهش

۱. فرهنگ

فرهنگ از مفاهیمی است که امروزه بیشترین تعاریف درباره آن وجود دارد. سیدنی وریا، فرهنگ را مجموعه‌ای از آداب و رسوم، اخلاقیات، اعتقادات، ارزش‌ها و نمادهایی می‌داند که از طریق فرایند جامعه‌پذیری از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند (Verba, 1965: 513). رونالد اینگلهارت نیز در کتاب «تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی» فرهنگ را این‌گونه تعریف می‌کند: «فرهنگ نظامی است از نگرش‌ها و ارزش‌ها و دانشی که به طرز گسترده در میان مردم مشترک است و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (اینگلهارت، ۱۳۸۲: ۱۹). امروزه نیز از فرهنگ به‌عنوان مجموعه‌ای کیفی شامل ارزش‌ها، فراورده‌های هنری، مذهبی، فلسفی، ذوقی و عاطفی یاد می‌نمایند که ضامن حیات جوامع انسانی و تمدن بشری است (اخوان‌کاسمی، ۱۳۸۶: ۱۱). بر این اساس، فرهنگ به‌عنوان یکی از اجزای زیست جمعی بشر، چنان ظرفیتی دارد که می‌توان از آن تحت عنوان «جعبه ابزاری» نام برد که قادر است به اقدام‌ها و رفتارها شکل و سازمان دهد (عسگری و آقاجانی، ۱۳۹۰: ۷).

۲. دفاع

دفاع، نظام یا الگویی مرتبط با ساخت و کارکرد روانی است که از طریق آن، فرد یا گروه واکنش لازم را برای مقاومت یا دفع خطر خیالی یا واقعی به‌منظور حفظ تعادل و تمامیت خود نشان می‌دهد (کوهپایی، ۱۳۷۷، ۱۷۹). دفاع نوعی حق ذاتی، مشروع و طبیعی است که از جانب خداوند در موجودات به ودیعه قرار داده شده تا بتوانند در مقابل تجاوز از خود محافظت کنند و به حیات خود ادامه دهند. در مبانی دینی نیز دفاع به‌عنوان نیازی حیاتی تعریف شده است که سبب رشد و بالندگی و امنیت و هدایت جامعه می‌شود و در صورت ترک یا سستی در آن، پیامدهایی همچون خواری، زبونی، افزایش توطئه‌ها، گرفتاری‌ها و انواع بلاها و فتنه‌ها، سلب‌شدن قدرت تفکر و تصمیم‌گیری جامعه و... را در پی خواهد داشت (درویش شانی، ۱۳۹۳: ۱۵۱).

۳. فرهنگ دفاعی

با توجه به تعاریف فرهنگ، فرهنگ دفاعی یعنی هنر خوب عمل کردن در امر دفاع و استفاده بهینه از مجموعه دستاوردهای مادی و معنوی برای حفاظت از چیزی که قصد دفاع از آن را داریم. بدین معنا که در تاریخ هر قوم و نژاد بشری، مجموعه‌ای از «بایدها» و «نبایدها» تجلی می‌یابند. «بایدها» بر مبنای تجارب مثبت مادی و معنوی و در کلامی صریح «تجارب خوب» استوار است و برعکس، «نبایدها» بازتابی از تجارب منفی مادی و معنوی یا «تجارب بد» هستند. با تکیه بر چنین برداشتی، «فرهنگ دفاعی» یعنی هنر دفع خطر بر اساس موازین و معیارهای مکتبی و در معنای وسیع آن، یعنی هنر خوب دفاع کردن، اجرای سیاست‌های مشخص و استراتژی معین و استفاده بهینه از ابزار مادی و معنوی که سبب دفاع شایسته و مبتنی بر ارزش‌های حاکم بر جامعه باشد (مطهرنیا، ۱۳۷۸: ۶۶).

ب) چارچوب نظری؛ فرهنگ راهبردی

از منظر تاریخی، اولین بار جک اسنایدر در سال ۱۹۷۷ مفهوم «فرهنگ راهبردی» را به‌عنوان چارچوبی برای تفسیر گسترش دکترین‌های هسته‌ای آمریکا و شوروی به کار گرفت. تعریف وی از فرهنگ راهبردی عبارت بود از: «تمامی مفاهیم، انگاره‌ها و جواب‌های احساسی مشروط و مدل‌های رفتاری مستمر که اعضای جامعه استراتژیک ملی از راه تعلیم و آموزش یا تقلید احصا کرده‌اند» (Snyder, 1977: 8). در مورد مفهوم فرهنگ راهبردی تعریف جامع و کاملی وجود ندارد؛ اما به‌عنوان یکی از متغیرهای کلیدی و محرک‌های مهم اثرگذار در تعیین سرنوشت سیاست‌ها و برنامه‌های دفاعی دولت‌ها می‌تواند مطرح باشد. کالین گری فرهنگ راهبردی را ناظر بر مجموعه‌ای وسیع از ایده‌هایی می‌داند که در بطن مناسبات اجتماعی بازتولید شده‌اند؛ به نحوی که با سیاست‌های

دفاعی و موضع‌گیری‌های نظامی هم‌خوان‌اند. به اعتقاد وی، اجزای هر فرهنگ راهبردی از سه محور تشکیل می‌شوند:

- تجربه تاریخی کشور مورد بررسی؛

- فرهنگی که در بطن مناسبات اجتماعی بازتولید شده (منظور از این فرهنگ ایده‌هایی است که در اذهان شهروندان وجود دارد؛ ایده‌هایی که بر اساس آن‌ها افراد خود را شهروند تلقی می‌کنند)؛

- ابزارهای نهادی این ایده‌ها (مدارس، اماکن مذهبی، الگوهای سازمان‌های نظامی و دیوان‌سالار و مواردی از این دست) (فرشچی و دیگران، ۱۳۸۸: ۲۳۱-۲۳۰).

کالین گری، طی مقاله‌ای فرهنگ راهبردی را چنین تعریف می‌کند: «شیوه‌های اندیشه و عمل با توجه به نیرویی که از تصور تجربه تاریخی ملی، اشتیاق‌ها برای رفتار پاسخ‌گویانه در شرایط ملی و حتی فرهنگ کشوری و شیوه زندگی سرچشمه می‌گیرد. بنابراین، فرهنگ راهبردی محیطی را فراهم می‌کند که در آن درباره استراتژی بحث و مناظره می‌شود و به‌صورت متغیر مستقل در الگوهای سیاست‌گذاری استراتژیک عمل می‌کند» (فمبرلو، ۱۳۹۱: ۳۴).

از منظر دیگر، فرهنگ راهبردی ناشی از تعامل بین هویت‌ها، ارزش‌ها، نرم‌ها و چشم‌اندازی است که مردم هر کشور از طریق آموزش و سایر راهکارهای جامعه‌پذیری آن را کسب می‌کنند. این ارزش‌ها، نرم‌ها و هویت‌های ویژه نقش مهمی در چگونگی نگاه به مفهوم امنیت، دشمن، متحدان و چگونگی آمادگی نظامی و امنیتی دارند (ترابی و رضایی، ۱۳۹۰: ۱۲۸). همچنین در چارچوب فرهنگ راهبردی است که مفاهیمی همچون امنیت، رقیب، متحد یا دشمن در همین چارچوب معنا پیدا می‌کنند. فرهنگ راهبردی هر کشوری تحت تأثیر متغیرها و شاخصه‌های داخلی و گاهی خارجی قرار دارد. به تعبیری، هر کشوری دارای فرهنگ راهبردی خاصی است که شناسایی عوامل تشکیل‌دهنده آن به مطالعه شرایط داخلی و بین‌المللی نیاز دارد. در همین زمینه، کن بوث معتقد است که فرهنگ راهبردی برآمده از تاریخ، جغرافیا و فرهنگ سیاسی و نشان‌دهنده ترکیب ایستارها و الگوهای رفتاری مهم‌ترین نظرهای تأثیرگذار است. این نظرها می‌تواند مربوط به کل جامعه، نخبگان سیاسی، نهادهای نظامی یا افکار عمومی باشد (عسگری، ۱۳۹۳: ۹۵).

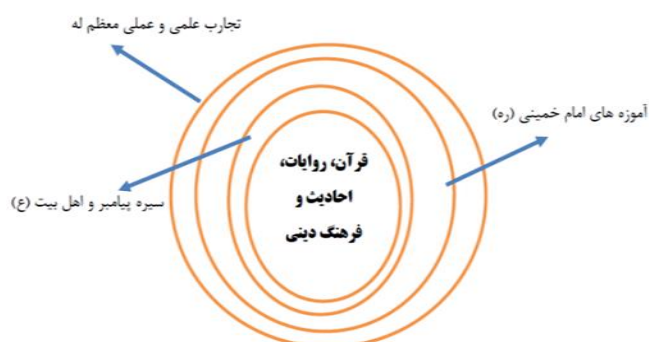
شکل ۱. عوامل عمومی سازنده فرهنگ راهبردی

در قالب همین مؤلفه‌ها، می‌توان از اشکال مختلف فرهنگ راهبردی همچون فرهنگ راهبردی تهاجمی یا تدافعی، خشن یا آرام نام برد. بر این اساس، فرهنگ راهبردی کشورها معمولاً تحت تأثیر ده شاخص اصلی دین و مذهب، مفاهیم دفاعی، موقعیت جغرافیایی، منابع و آب‌وهوا، منابع اقتصادی، روایت‌ها و سرگذشت‌های قدیمی، سنت‌های سیاسی، باورها و ارزش‌ها، تاریخ و تجربیات و پایه‌های تکنولوژیکی قرار دارد. حال اگر مدل زیر را در چارچوب فرهنگ راهبردی ایران پیاده کنیم، می‌بینیم که مؤلفه‌های اسلام شیعی، تجربیات تاریخی و نفت، به‌عنوان مهم‌ترین شاخص اقتصادی و موقعیت جغرافیایی، بیشترین نقش را داشته‌اند. به‌علاوه، تجربه جنگ تحمیلی و تقابل با نظام بین‌الملل پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد نیز در این زمینه تأثیرگذار بوده و هست (ترابی و رضایی، ۱۳۹۰: ۱۴۳).

پ) جایگاه فرهنگ دفاعی و فرهنگ عمق راهبردی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

۱. فرهنگ دفاعی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

بیان اندیشه‌های دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای با توجه به ابعاد مختلف حوزه‌های تفکر ایشان امر آسانی نیست، اما نکته مهمی که می‌تواند به‌عنوان چراغ راه مؤثری در این عرصه باشد، لزوم پیگیری خط سیر تفکرات ایشان در آیین مبانی اسلامی و فرهنگ دینی است. به‌طور کلی، سیمای اندیشه‌های دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای را می‌توان در موارد مبنایی ذیل جست‌وجو کرد: الف. قرآن کریم، روایات و احادیث و فرهنگ دینی؛ ب. سیره رسول اکرم (ص) و اهل‌بیت (ع)؛ ج. آموزه‌های امام‌خمينی (ره)، به‌ویژه راهبرد دفاع مردمی و ارتش بیست‌میلیونی؛ د. تجارب علمی و عملی شخصی.

شکل ۲. سیمای اندیشه‌های دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای

تلخیص از شمس دولت‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۵۶

همان‌طور که از شکل بالا پیداست، در فرایند شکل‌گیری و ظهور اندیشه‌ی دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای، هرچه از نقطه‌ی کانونی به پیرامون می‌رویم، شاهد انباشتگی بسیار و در نتیجه پیوند اندیشه‌های ایشان با دین مبین اسلام و مبانی مذهبی هستیم. برخی از مهم‌ترین اصول و ارزش‌های اندیشه‌ی دفاعی ایشان بر اساس مبانی تفکر اسلامی عبارت‌اند از: تأکید بر حفظ روحیه‌ی انقلابی و شهادت‌طلبی و نهادینه‌شدن تفکر بسیجی، باور به نصرت الهی، ولایت‌مداری و داشتن اعتماد به نفس، عدالت‌خواهی و حق‌طلبی، اصل دفاع از مظلوم، نفی ظالم و مخالفت با سلطه‌طلبی و سلطه‌گری، اصل عدم تجاوز و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، اصل دفاع همه‌جانبه و آمادگی همه‌جانبه، اصل مقاومت و پایداری و عدم سازش اصل مردمی بودن دفاع و تأکید بر تداوم نقش‌آفرینی مردم در دفاع، تقویت بنیه دفاعی و خوداتکایی و خودکفایی، دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی، وحدت و انسجام اسلامی و ...

با توجه به اصول اشاره‌شده در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای و با عنایت به موضوع نوشتار حاضر، آنچه برجسته می‌نماید، نظر ایشان درباره‌ی لزوم فرهنگ و تفکر دفاعی در جامعه است. ایشان در این زمینه می‌فرمایند: «آنچه امروز می‌خواهم مطرح بکنم، در مرتبه‌ی اول این حقیقت است که دفاع جزئی از هویت ملتی زنده است. هر ملتی که نتواند از خود دفاع بکند، زنده نیست. هر ملتی هم که به فکر دفاع از خود نباشد و خود را آماده نکند، در واقع زنده نیست. هر ملتی هم که دفاع را درک نکند، به یک معنا زنده نیست. ما نمی‌توانیم چشم و قدرت تحلیل داشته باشیم، توطئه عمیق عنادآمیز استکبار علیه اسلام و انقلاب و نظام اسلامی را ببینیم، در عین حال به فکر دفاع نباشیم. خدا آن روز را نیاورد که این ملت و برگزیدگانش از تهاجم عنودانه خباثت‌آمیز استکبار جهانی و در رأس آن‌ها آمریکا دچار غفلت بشود» (خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۸/۲۹). ایشان در جای دیگر نیز می‌فرمایند: «از رفتار یک جامعه می‌شود فهمید که آیا این جامعه قادر به دفاع از هویت و حیثیت خود هست یا نه. جامعه‌ای که مردم آن به مسائل شخصی بیشتر اهمیت بدهند تا مسائل کشور و مسائل جمعی، جامعه‌ای که در آن جوانان رو به فساد روند، جامعه‌ای که افراد مؤثر آن نسبت به مصالح انقلاب و

کشور بی تفاوت و بی‌اعتنا شوند؛ جامعه‌ای که در آن اختلافات سیاسی و مذهبی و گروهی و صنفی و قومی اوج بگیرد و رشد کند، جامعه‌ای که زن و مرد آن به عشرت و زندگی مرفه و توأم با فساد گرایش پیدا کنند، بدانید که این جامعه قادر به دفاع از خود نیست. چنین جامعه‌ای از مصالح و شرف و حیثیت خود نمی‌تواند دفاع کند» (خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۷/۵).

اما نکته مهم در بررسی اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای توجه به این امر است که اندیشه ایشان خصوصاً در مقوله دفاعی، تجلی اندیشه‌های امام خمینی بوده و در میان عناصر و مؤلفه‌های مشترک گفتمان امام و ایشان، مواردی همچون خداباوری، توسعه علم و فناوری، ارتقای توانمندی‌های حرفه‌ای، دشمن‌شناسی، دشمن‌ستیزی، مقاومت و پایداری، شهادت و ایثار، توکل و اخلاص و مانند آن مورد تأکید قرار دارد. آیت‌الله خامنه‌ای نیک می‌دانند که بهره‌برداری تجدید حیات کاربردی از اندیشه‌های امام خمینی رهیافتی است که در افق آن می‌توان آینده انقلاب را تضمین کرد؛ به‌ویژه در حوزه اندیشه دفاعی امام خمینی، شناسایی خطرها و ابعاد توطئه دشمنان و توصیه‌های عملی به ملت برای دفاع از خود بسیار حائز اهمیت است (منصوری‌لاریجانی، ۱۳۷۹: ۳۶). بنابراین آیت‌الله خامنه‌ای، دیدگاه‌های نظری امام خمینی را به نوعی قوام بخشیده و تثبیت نموده‌اند و با توجه به جایگاه مهم ایشان در مقوله ولایت فقیه، در ساختار دفاعی جمهوری اسلامی ایران نقش تعیین‌کننده و منحصربه‌فردی را ایفا می‌کنند، ضمن آنکه در این عرصه می‌توان از نظریه مردم‌سالاری دینی، نهضت آزاداندیشی و برپایی کرسی‌های نظریه‌پردازی، تبیین دکترین سیاست خارجی بر پایه مؤلفه‌های عزت، حکمت و مصلحت، اتحاد ملی و انسجام اسلامی، اقتدار نظامی، راهبرد دفاع کاربردی، سیاست‌های سند چشم‌انداز، به‌عنوان ارکان و نظریه‌های فرماندهی کل قوا نام برد (حاجی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۱۱۸).

۲. فرهنگ عمق راهبردی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

رهبر انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای، در مقاطع مختلف و در بیان موقعیت بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران و مؤلفه‌های قدرت و اقتدار کشورمان، به نکات مهمی اشاره داشته‌اند. یکی از این مؤلفه‌ها اشاره به «فرهنگ عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران» است. از آن زمان دیدگاه‌ها و مطالب بسیاری مطرح و هر کسی از زاویه‌ای به این مقوله پرداخته است. بنابراین در این قسمت از نوشتار سعی خواهد شد به جایگاه فرهنگ عمق راهبردی در اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته شود. آیت‌الله خامنه‌ای درباره اهمیت عمق راهبردی می‌فرمایند: «تکیه‌گاه یک ملت به عمق راهبردی اوست. دشمنان نمی‌خواهند ملت ایران و نظام جمهوری اسلامی از این حمایت و طرفداری که از او در کشورهای مختلف می‌شود (که البته بی‌نظیر هم هست) برخوردار باشد. جمهوری اسلامی باید حفظ این عمق راهبردی را از وظایف خودش بداند و این جزو آن شاخصه‌های اصلی است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۹/۲۴).

بنا به تعبیر ایشان، کشورها و مناطقی که حوادث آن‌ها مثل ریشه و مایه استحکام یا ریسمان‌های نگه‌دارنده خیمه برای داخل کشور به حساب می‌آیند، عمق راهبردی نظام اسلامی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۵/۶). «توجه کنیم که ظرفیت‌ها و توانایی‌های ما فقط آن چیزهایی نیست که در داخل داریم. ما در بیرون کشور هم ظرفیت‌های مهمی داریم، طرف‌دارانی داریم، عمق راهبردی داریم، در منطقه، در کشور، بعضی به خاطر اسلام، بعضی به خاطر زبان، بعضی به خاطر مذهب شیعه، این‌ها عمق راهبردی کشور هستند؛ این‌ها جزو توانایی‌های ما هستند و از همه این توانایی‌ها باید استفاده کنیم. فقط هم در منطقه نیست، ما در آمریکای لاتین عمق راهبردی داریم، در قسمت‌های مهمی از آسیا عمق راهبردی داریم، امکانات استفاده داریم؛ از این‌ها بایستی استفاده کنیم، این‌ها کشور را قوی خواهد کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۶/۱۳).

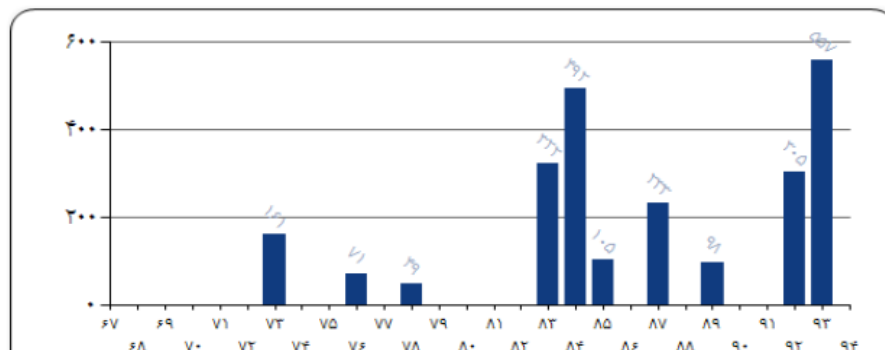
عوامل زیادی سبب ایجاد محبوبیت و روابط حسنه و در نتیجه تأثیر هر بازیگر در رفتار سایر کشورها می‌شود. برای مثال، داشتن دین و ایدئولوژی مشترک، زمینه ایجاد و تقویت فرهنگ عمق راهبردی را فراهم می‌کند. داشتن مبانی فکری و ارزشی مشترک مهم‌ترین عامل تقویت عمق راهبردی است. برای مثال، کشورهای غربی و آمریکا با ارائه ارزش‌های لیبرالی و گسترش آن در سراسر دنیا در بازه‌ای توانستند تسلط گسترده را به دست بیاورند. البته این تسلط دچار تزلزل‌های جدی شده است (بی‌نام، ۱۳۹۳). بنا به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای، «هم ارزش‌ها و مباحث نظری لیبرالیسم و برتری مطلق آن بر سایر ادیان و مکاتب فکری مورد تردید واقع شده است و هم عملکرد کشورهای غربی مسبب بدبینی مردم دنیا نسبت به دولت‌های استکباری شده و عمق راهبردی این کشورها در دنیا به شدت تضعیف شده است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۶/۱۳).

عامل دیگری که سبب گسترش نفوذ هر کشور می‌شود، زبان آن کشور است. زبان مشترک زمینه همکاری را فراهم می‌کند. از این رو، جمهوری اسلامی ایران فرصت مناسبی برای ایجاد همکاری با کشورهای فارسی‌زبان منطقه را دارد. حتی در قدم بعدی زبان فارسی می‌تواند بستری مناسب برای گسترش فرهنگ ایرانی-اسلامی و بسط نفوذ جمهوری اسلامی را فراهم کند (بی‌نام، ۱۳۹۳). از این رو، آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از وظایف اصلی سفیران فرهنگی را ترویج زبان فارسی از طریق پیگیری کرسی‌های زبان فارسی در مراکز علمی و دانشگاهی بیان کردند تا علاوه بر تمدن و تاریخ ایران، ایران فعلی و ارزش‌ها و موفقیت‌هایش نیز به دنیا معرفی شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۲/۱۱).

عامل دیگری که در بسط نفوذ هر کشور نقش اساسی دارد، هویت‌بخشی و الگوبودن در رابطه با سایر کشورها است. آیت‌الله خامنه‌ای این عامل را این‌گونه تشریح فرموده‌اند: «گسترش انقلاب از نظر امام از راه ایجاد فتنه و لشکرکشی در کشورها نیست. گسترش انقلاب در میان ملت‌ها از راه الگوسازی نظام جمهوری اسلامی است؛ یعنی ملت ایران، نظام جمهوری اسلامی را به حدی و مرتبه‌ای برسانند که وقتی ملت‌های دیگر به این الگو نگاه می‌کنند، شوق پیدا کنند و آن راه را دنبال کنند؛ از راه ترویج معارف اسلامی و از راه صراحت در دفاع از طبقات مظلوم دنیای اسلام و

ملت‌های مظلومی که در دنیای اسلام پامال ظلم استکبار شده‌اند. این گسترش نظام اسلامی است که اتفاق افتاد. امروز ملت‌های جهان به ملت ایران نگاه می‌کنند و از ملت ایران نیرو می‌گیرند. امروز شعارهای ضد استکباری ملت ایران در همه دنیای اسلام گسترش پیدا کرده است. امروز ملت‌های مسلمان به شعارهای شما، به انگیزه‌ها و آرمان‌هایی که شما ترسیم کردید، با چشم عزت و احترام نگاه می‌کنند؛ شعار ضدیت با ظلم، ضدیت با سلطه، دفاع از مظلومان، دفاع از ملت فلسطین، دشمنی با شبکه اختاپوسی صهیونیسم. این دل‌های مسلمان است، این گسترش انقلاب اسلامی است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۳/۱۴). «درواقع این حرکت، این فکر، این انقلاب، این نظام عظیم، این عزت اسلامی، این ایستادگی ملت در مقابل تمایلات استکبار و در رأس آن شیطان بزرگ آمریکا، برای جوانان و دل‌های بانشاط در دنیای اسلام جاذبه دارد. از این می‌ترسند. این، یک امر جدی است. استکبار می‌داند که امروز در بسیاری از کشورهای اسلامی، دل‌های مردم با جمهوری اسلامی است. می‌داند که عمق سیاسی و عمق راهبردی نظام جمهوری اسلامی، در داخل کشورهای اسلامی است؛ از شمال آفریقا تا شرق آسیا» (خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۱۱/۱۴).

همان‌طور که مشاهده می‌شود، حوادث منطقه گواهی بر گسترش و بسط شعاع و سطح عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران است. این مسئله نگرانی‌هایی را برای دشمنان جمهوری اسلامی ایجاد کرده است. به همین دلیل، تلاش‌هایی برای از بین بردن یا کاهش نفوذ ایران در منطقه انجام داده‌اند. آیت‌الله خامنه‌ای نیز بارها نسبت به تلاش کشورهای غربی برای از بین بردن عمق راهبردی ایران هشدار داده‌اند (بی‌نام، ۱۳۹۳). ایشان در همین زمینه می‌فرمایند: «ملت‌های مسلمان عمق راهبردی نظام جمهوری اسلامی اند. چرا تبلیغات عجیب و غریب آمریکایی و انگلیسی سعی می‌کنند بین ملت‌های مسلمان با ملت ایران جدایی بیندازند؟ چرا؟ با مسئله قومیت، با مسئله سنی - شیعه؟ چون می‌دانند آن‌ها عمق راهبردی و عمق استراتژیک جمهوری اسلامی محسوب می‌شوند. تکیه‌گاه هر ملت به عمق راهبردی اوست. نمی‌خواهند ملت ایران و نظام جمهوری اسلامی از این حمایت و طرفداری که از او در کشورهای مختلف می‌شود (که البته بی‌نظیر هم هست) برخوردار باشد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۹/۲۴).

نمودار ۱. تبیین عددی - تاریخی کلیدواژه «عمق استراتژیک نظام» در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

با تحلیل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای می‌توان فهمید که یکی از مفاهیم مهم در بیانات ایشان در سال‌های اخیر، به ویژه در سال ۱۳۹۳، کلیدواژه «عمق استراتژیک نظام» است که ۵۵۷ بار در بیانات ایشان تکرار شده است، که در نمودار بالا به خوبی نمایان است.

ت) فرهنگ دفاعی و فرهنگ عمق راهبردی ج.ا.ایران

۱. لایه‌های عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران

به نظر می‌رسد نخستین تکانه‌ها برای فعال‌شدن ظرفیت‌های عمق راهبردی ایران، پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران پدید آمد. البته کشور ایران پیش از آن نیز دارای منابع طبیعی غنی، موقعیت جغرافیایی استراتژیک و دیگر عوامل مؤثر بر مؤلفه عمق راهبردی بود؛ اما این ظرفیت‌ها تنها پس از استقرار نظام اسلامی در کشور و هم‌زمان با شکل‌گیری نظام مردم‌سالاری دینی، یک‌باره فعال شدند. با این حال به نظر می‌رسد که طنین این آتشفشان، با شدت و ضعف، به صورت فرایندی و چندلایه بوده است:

– به‌طور بدیهی، نخستین حلقه‌های نفوذ جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام شکل گرفت. در این میان، نزدیک‌ترین لایه به هسته مرکزی ام‌القرای جهان اسلام، کشورهای با بیشترین ترکیب جمعیتی شیعه بودند که بیشترین قرابت فرهنگی - سیاسی را دست‌کم در محیط اجتماعی با ایران داشتند. به همین دلیل، امروزه روشن‌ترین حوزه‌های نفوذ سیاسی ایران در منطقه را کشورهای مانند عراق، لبنان، یمن، بحرین و سوریه شکل داده‌اند.

– از سوی دیگر، دومین لایه نفوذ ایران در جهان اسلام را کشورهای سنی‌مذهب شکل می‌دهند. به‌طور طبیعی، بسط دامنه نفوذ در این کشورها با مشکلات و موانع بیشتری روبه‌رو است. ضمن آنکه واکنش دشمنان و رقیبان ایران در جهان اسلام، در پوشش ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی را برانگیخته است. با این حال، نفوذ جمهوری اسلامی ایران در میان بدنه اجتماعی و نخبگان کشورهای سنی‌مذهب جهان اسلام، بسیار بیشتر از تأثیر آن بر لایه‌های نخبگان حاکمیتی است.

– این پیشروی از مرزهای پیوسته سرزمینی، در سومین لایه نفوذ جمهوری اسلامی ایران، به کشورهای جهان سوم یا غیرمتعهد مانند بسیاری از کشورهای آفریقایی و آمریکای جنوبی و به‌خصوص در چند کشور آمریکای لاتین نیز می‌رسد؛ درست جایی که روزگاری حیاط‌خلوت دشمن شماره یک جمهوری اسلامی ایران، یعنی ایالات‌متحده آمریکا به شمار می‌رفت. ایران امروزه نفوذ مؤثری در کشورهای همچون کوبا، ونزوئلا، بولیوی و نیکاراگوئه دارد (غفاری، ۱۳۹۳).

۲. ویژگی‌های عمق راهبردی مردم‌محور در ج.ا. ایران

- ❖ این مؤلفه عمق راهبردی مردم‌محور، نمونه‌ جدیدی از شاخصه‌های اقتدار و قدرت نرم است. بنابراین، ضمن برخورداری از توان مناسب، قدرت گسترش بسیاری دارد. از این رو، می‌توان این مؤلفه را سبب افزایش قدرت نرم و حوزه نفوذ ایران در جهان دانست.
- ❖ عمق راهبردی ملت‌محور، ابزارمحور نیست؛ بلکه تفکرمحور و متأثر از درک و باورهای مردم است؛ بنابراین هزینه‌بر نیست.
- ❖ ملت‌ها، محدودیت جغرافیایی ندارند و نمی‌توان آن‌ها را به یک نقطه یا منطقه خلاصه کرد. بنابراین، کنترل آن‌ها بسیار دشوار و غیرممکن است.
- ❖ این حوزه نفوذ متقابل است، همان‌گونه که سایر ملت‌ها عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران هستند، ملت ایران نیز عمق راهبردی آن‌ها به شمار می‌آید. بنابراین، در هنگام مشکلات به کمک یکدیگر می‌شتابند. نکته‌ای که آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار بشار اسد، رئیس‌جمهور سوریه، با ایشان در سفر به تهران بر آن تأکید داشت.
- ❖ حوزه نفوذ در میان ملت‌ها برگرفته از اعتقادات و باورهای آن‌هاست و بر این اساس پایه‌دار و اصلت‌دار است. نیز از قابلیت ماندگاری مناسبی نسبت به سایر مؤلفه‌ها برخوردار است. بنابراین تحمیلی نیست و معطوف به انتخاب ملت‌ها است.
- ❖ این حوزه نفوذ فارغ از تعارفات و توافقات‌های دیپلماتیک است و بر اساس معاهدات بین‌المللی یا دوجانبه نیست تا بتوان آن را نادیده گرفت یا نقض کرد (واعظی، ۱۳۸۷: ۱۲).

۳. فرهنگ عمق راهبردی در بُعد دفاعی - امنیتی

جمهوری اسلامی ایران با طرح سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه و ابلاغ آن از سوی آیت‌الله خامنه‌ای به ریاست جمهوری، سعی بر ایجاد کشوری توانمند در منطقه با اولویت همکاری و مشارکت با کشورهای جهان دارد.^۱ در سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران نیز هدف

۱. اهم مواردی که در امور سیاسی، دفاعی و امنیتی در ارتباط با مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی، در برنامه پنجم به آن اشاره شد، در اینجا ذکر می‌گردد: اعتلای شأن، موقعیت، اقتدار و نقش ج.ا. ایران در منطقه و نظام بین‌الملل به منظور تحکیم امنیت ملی و پیشبرد منافع ملی با تأکید بر:
تقویت همکاری‌های دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی با اولویت کشورهای همسایه؛
تقویت روابط سازنده با کشورهای غیرمتخاصم؛
بهره‌گیری از روابط برای افزایش توان ملی؛
مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی؛
تلاش برای رهایی منطقه از حضور بیگانگان؛
تلاش برای هم‌گرایی بیشتر میان کشورهای اسلامی؛

اصلی و آرمانی، تبدیل ایران به قدرت برتر منطقه برشماری شده است. هدف مورد نظر از سند مذکور، به شرح زیر مبنا قرار گرفته است: «تشکیل ایرانی... با ویژگی‌های امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه ...»^۱

با توجه به مطلب یادشده و دیدگاه صاحب‌نظران، می‌توان گفت فرهنگ عمق راهبردی-دفاعی عبارت است از: «آن راهبردی که از توسعه و گسترش سخت‌افزاری و نرم‌افزاری براساس متدها و دکترین‌های نوین دفاعی در جهت بازدارندگی دشمن و تأمین امنیت کشور برخوردار باشد». بر اساس این تعریف، اصول فرهنگ عمق راهبردی-دفاعی را می‌توان به شرح زیر بیان کرد:

❖ تقویت امنیت و اقتدار ملی با تأکید بر رشد علمی و فناوری، مشارکت و ثبات سیاسی، ایجاد تعادل میان مناطق مختلف کشور، وحدت و هویت ملی و قدرت دفاعی و ارتقای جایگاه نظامی ایران در جهان؛

❖ ارتقای توان دفاعی نیروهای مسلح برای بازدارندگی، ابتکار عمل و مقابله مؤثر در برابر تهدیدات و حفاظت از منافع ملی و انقلاب اسلامی و منابع و منافع حیاتی کشور؛

❖ توجه ویژه به حضور و سهم نیروهای مردمی در استقرار امنیت و دفاع از کشور و انقلاب، با افزایش توان کمی و کیفی بسیج؛

❖ تقویت، توسعه، نوسازی و بومی‌سازی صنایع دفاعی کشور با تأکید بر گسترش تحقیقات و سرعت‌دادن به اشتغال و فناوری‌های پیشرفته در جهت تبیین و پیاده‌سازی دکترین دفاعی کشور؛

❖ اتخاذ تدابیر لازم درخصوص ضربه‌زدن به اهداف، تأسیسات و امکانات نظامی و اقتصادی کشور متخاصم در صورت تعدی به کشور و شناخت نقاط آسیب‌پذیر کشور متخاصم. با توجه به اصول فوق می‌توان راهبردهای زیر را بیان کرد.

سازمان‌دهی تلاش مشترک برای ایجاد مناسبات و نظام‌های جدید اقتصادی، سیاسی و فرهنگی منطقه‌ای و جهانی با هدف تأمین عدالت، صلح و امنیت جهانی؛

حضور فعال و هدفمند در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و تلاش برای ایجاد تحول در رویه‌های موجود بر اساس ارزش‌های اسلامی؛

ارتقای نقش مدیریتی ایران در توزیع و ترانزیت انرژی، افزایش فرصت‌های صادراتی، جذب سرمایه و فناوری‌های پیشرفته و کمک به استقرار نظام پولی، بانکی و بیمه‌های مستقل با کمک کشورهای منطقه‌ای و اسلامی و دوست با هدف کاهش وابستگی به سیستم پولی نظام سلطه؛

تقویت تعامل فرهنگی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی با جهان به‌ویژه حوزه تمدن اسلامی-ایرانی:

اول: توسعه همکاری‌ها و پیمان‌های دفاعی - امنیتی با کشورهای اسلامی دوست و سازمان‌های بین‌المللی (مثل شانگهای): موقعیت ژئوپلیتیک ایران و نقش آن در منطقه خاورمیانه ایجاب می‌کند که این کشور از زمینه‌ها و بسترهای موجود در سطح منطقه در جهت تبدیل شدن به قدرت برتر منطقه، بیشترین بهره را ببرد. یکی از این زمینه‌ها، انعقاد پیمان‌های دفاعی - امنیتی با کشورهای دوست و توسعه همکاری با سازمان‌های دفاعی منطقه‌ای است.

الزامات این راهبرد عبارت است از:

- ❖ تشکیل سازمان دفاعی متشکل از کشورهای همسوی؛
- ❖ پیشگیری از تسری آثار منفی ناشی از بحران‌های منطقه به داخل کشور؛
- ❖ گره‌زدن امنیت ایران به امنیت کشورهای منطقه (محمدی، ۱۳۸۷).

دوم: تقویت بنیه دفاعی - امنیتی و پایان‌ناپذیر مردمی کشور: بر اساس دیدگاه رئالیسم، کسب قدرت در صحنه بین‌المللی برای بقای هر نظام از مهم‌ترین راهبردهای هر کشور است. بنابراین، کشور ایران در کنار تعاملات منطقه‌ای و ضمن برخورداری از پیمان‌های دفاعی - امنیتی در منطقه، باید از بنیه دفاعی - امنیتی مناسبی در منطقه برخوردار باشد و توان دفاعی خود را با منبع پایان‌ناپذیر مردمی پایدار سازد. راه‌هایی که می‌تواند ایران را به این قابلیت برساند، در قالب الزامات زیر است:

- ❖ تمرکز حداکثر برای تلاش برای کسب آمادگی بازدارندگی و دفاع همه‌جانبه؛
- ❖ ایجاد سامانه مناسب برای توسعه عملیات روانی به صورت فراگیر و اقدامات لازم برای مقابله با عملیات روانی دشمن؛
- ❖ توسعه و گسترش پدافند غیرعامل بر همه شئون، بخش‌ها و برنامه‌های نیروهای مسلح و زیرساخت‌های اساسی کشور؛
- ❖ توسعه کمی و کیفی ارتش بیست‌میلیونی؛
- ❖ توسعه کمی و کیفی و افزایش قدرت دفاعی در ابعاد سخت‌افزاری و نرم‌افزاری.

سوم: تقویت امنیت داخلی: یکی از حربه‌هایی که دشمنان در جهت ضربه‌زدن به جمهوری اسلامی ایران اتخاذ کرده‌اند و در طی سال‌های اخیر، آن را گسترش داده‌اند، ضربه‌زدن به امنیت داخلی به وسیله اقدامات زیر بوده است: تشکیل گروه‌های متخاصم مثل پژاک در مناطق کردنشین یا گروه تروریستی در بلوچستان، ایجاد و هدایت آشوب‌های داخلی و تهییج قوم‌گرایی و جدایی‌گرایانه، هدایت گروه‌های اپوزیسیون داخلی در جهت ایجاد شکاف بین دولتمردان با هم یا دولتمردان با مردم، تقویت فشارهای مختلف در جهت ضربه‌زدن به آستانه تحمل مردمی و... همه این اقدامات

- در جهت ضربه‌زدن به امنیت داخلی کشور است که در راهبرد استفاده از قدرت نرم دشمنان تبیین و به مرحله اجرا گذاشته شده است. الزامات این راهبرد عبارت است از:
- ❖ برخورد جدی با گروه‌های تجزیه‌طلب و جداکردن آن‌ها از متن مردم؛
- ❖ افزایش آگاهی مردم در جهت شناساندن توطئه‌های دشمنان؛
- ❖ اتخاذ تدابیری در جهت همیاری و همکاری بیشتر مردمی با دولت؛
- ❖ افزایش آستانه تحمل مردم در شرایط سخت احتمالی؛
- ❖ مقابله با جنگ روانی و تهاجم فرهنگی دشمن با اتخاذ سیاست‌های معقول؛
- ❖ شناساندن راهبردهای دشمن و اعمال داخلی و خارجی آن‌ها به مردم در جهت خنثی‌سازی سیاست‌های تفرقه‌افکنانه آن‌ها در داخل؛
- ❖ تقویت و توسعه کمی و کیفی بسیج در جهت جذب آحاد مردم و هدایت آن‌ها در جهت حفظ پایه‌ها و اصول نظام (محمدی، ۱۳۸۷).

۴. فرهنگ عمق راهبردی و فرصت‌های ج.ا.ایران

- فرهنگ عمق راهبردی، فرصت‌ها و ظرفیت‌هایی ایجاد می‌کند و در اختیار جمهوری اسلامی ایران قرار می‌دهد که عبارت‌اند از:
- ❖ به دلیل پایداری، شرایط را برای برنامه‌ریزی بلندمدت ایران فراهم می‌کند.
 - ❖ قدرت چانه‌زنی ایران را افزایش می‌دهد؛ زیرا در چارچوب تقابل افکار عمومی با نظام نابرابر بین‌المللی که هر روز دامنه وسیع‌تری به خود می‌گیرد، استفاده از فشار افکار عمومی در پیگیری اهداف و منافع بسیار تعیین‌کننده است.
 - ❖ سبب تقویت جایگاه جمهوری اسلامی در عرصه بین‌المللی به‌ویژه منطقه می‌شود.
 - ❖ از قدرت رقبا و دشمنان و تهدیدها می‌کاهد.
 - ❖ زمینه را برای تثبیت قدرت بین‌المللی و منطقه‌ای ایران فراهم می‌کند.
- در چنین شرایطی، تحقق چشم‌انداز بیست‌ساله و برنامه‌های توسعه کشور عملیاتی‌تر خواهد بود. با وجود این نباید از نظر دور داشت، همان‌طور که آیت‌الله خامنه‌ای فرمودند، تبلیغات بی‌وقفه آمریکا و محافل غربی و صهیونیستی برای ایجاد اختلاف بین ملت‌های مسلمان با ملت ایران با شدت تمام ادامه دارد. تبلیغات و اقداماتی که دقیقاً همین حوزه نفوذ جمهوری اسلامی را هدف قرار داده است تا از اقتدار و قدرت ایران و در مرحله بعد، قدرت جهان اسلام بکاهد. از این رو، اتخاذ شیوه‌های هوشمندانه و استفاده از معادله رفتاری جدید از سوی نهادهای مسئول، برای صیانت از این موقعیت و تقویت آن ضروری است (واعظی، ۱۳۸۷: ۱۲).

ث) مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران

فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران از مؤلفه‌ها و شاخصه‌های مختلفی تشکیل شده است. در این نوشتار سعی می‌شود به مهم‌ترین آن‌ها اشاره گردد.

۱. روحیه شهادت‌طلبی، جهاد فی سبیل‌الله و اعتقاد به عاشورا

یکی از مؤلفه‌های کلیدی در فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران، روحیه شهادت‌طلبی و جهاد فی سبیل‌الله است. بر اساس خطبه ۲۷ نهج‌البلاغه، نیروی نظامی معتقد به قیامت است، دل به زرق و برق دنیا نبسته است، شهادت را حیات واقعی و زندگانی ابدی می‌داند و جهاد فی سبیل‌الله را دری از درهای بهشت که خداوند آن را برای بندگان خاصش می‌گشاید (گرامی، ۱۳۹۱: ۵۹). دین و مذهب یا به عبارتی دقیق‌تر، فرهنگ سیاسی شیعه، نقش مثبت و مؤثری در ایجاد روحیه شهادت‌طلبی به‌عنوان یکی از شاخصه‌های فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران داشته است. یکی از نمادهای مهم در گستره دین و مذهب شیعه به‌عنوان مقوله‌ای تأثیرگذار بر روحیه جهاد و شهادت‌طلبی، حادثه عاشورا و قیام امام حسین(ع) بوده است. علاوه بر آن، قیام عاشورا و تقویت روحیه شهادت‌طلبی و جهاد فی سبیل‌الله سبب شد هویت جدیدی در میان مردم نیز شکل بگیرد؛ هویت جدیدی که مبنای آن ایمان به خدا و ارزش‌های اسلامی بود و در این راستا، مادیات کمتر ظهور و بروز پیدا می‌کرد (درویش شانی، ۱۳۹۳: ۱۶۶).

۲. تعمیق بصیرت و دشمن‌شناسی

از دیدگاه قرآن کریم، بصیرت دریافت درونی و بینایی وجدانی است که فرد را به درکی فراتر و عمیق‌تر از محسوسات و چهره ظاهری وقایع و تحولات زندگی نائل می‌سازد. همان‌گونه که علم و عقل از منظر قرآن کریم و در فرهنگ دینی ما با عمل و تقید بدان ملازم است، بصیرت نیز که مرتبه عالی‌تر و نافذتری از علم تلقی شده، با عمل ملازم است و صاحبان بصیرت مسلماً در زمره بندگان صالح و پروا‌پیشگان‌اند (لطفی‌مرزناکی و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۴۱). بر این اساس، بصیرت و هوشیاری به‌عنوان یکی از مؤلفه‌ها و شاخصه‌های اساسی در فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران مطرح می‌شود. بصیرت را می‌توان شناخت دقیق و قلبی انسان از موقعیت‌ها، زمان‌ها و مکان‌ها به‌منظور جلوگیری از افتادن در دام‌هایی دانست که سبب انحراف و زیان وی می‌شود (قربانی‌مقدم، ۱۳۸۹: ۲۲). آیت‌الله خامنه‌ای درباره اهمیت و جایگاه این شاخصه از فرهنگ دفاعی می‌فرمایند: «بصیرت نورافکن است. بصیرت قبله‌نما و قطب‌نماست. در یک بیابان، انسان اگر بدون قطب‌نما حرکت کند، ممکن است تصادفاً به یک‌جایی هم برسد؛ لیکن احتمالش ضعیف است. احتمال بیشتری وجود دارد که از سرگردانی و حیرت دچار مشکلات و تعب‌های زیادی شود؛ قطب‌نما لازم است. به‌خصوص وقتی دشمن جلوی انسان است. اگر قطب‌نما نبود، یک وقت شما می‌بینید بی‌سازوبرگ

در محاصره دشمن قرار گرفته‌اید. آن وقت دیگر کاری از دست شما بر نمی‌آید. پس بصیرت، قطب‌نما و نورافکن است. در یک فضای تاریک، بصیرت روشنگر است. بصیرت راه را به ما نشان می‌دهد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۸/۵).

جایگاه بصیرت و هوشیاری در فرهنگ دفاعی در مقوله دشمن‌شناسی نیز نمود یافته است و به‌عنوان یکی از ضرورت‌های مهم مطرح می‌شود. از آنجا که مرکز ثقل هجوم دشمن در عرصه تخصص و درگیری، افکار عمومی و نخبگان هستند و در این راستا می‌کوشند با ایجاد فضایی خاکستری و ابهام‌آمیز، به افکار عمومی و نخبگان کشور القا کنند که راهی را که می‌پیمایند و بر آن ایستادگی می‌کنند، نادرست و برخلاف منافع واقعی آن‌هاست، بنابراین ضروری است که مردم و نخبگان با بصیرت و هوشیاری کامل در چارچوب فرهنگ دفاعی، تحولات را رصد نمایند تا در دام فریب کاری دشمن نیفتند (لطفی‌مرزناکی و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۲).

۳. هویت اسلامی - ایرانی و یکپارچگی ملی

در دو قرن گذشته یا بیش از آن، خون زیادی ریخته شده است تا نشان بدهد که هویت ملی ما، اولین شکل هویت ماست و پایه و اساس همه هویت‌های دیگر ما را تشکیل می‌دهد و زمانی که منازعه‌ای اتفاق می‌افتد، نسبت به بقیه هویت‌ها، اولویت دارد (Poole, 1999: 61). یکی از عناصر تأثیرگذار بر مفهوم دفاع، عنصر هویت و یکپارچگی ملی است؛ زیرا هر ملت زمانی می‌تواند از خود و ارزش‌ها و استقلال و تمامیت ارضی خود دفاع کند که دارای هویت ملی متمایز و مشخص باشد که معرف مردمش در نظام بین‌الملل است و حد فاصل بین خودی و غیرخودی را مشخص می‌کند. این عنصر موجبات هم‌بستگی و یکپارچگی ملی در کشور خواهد شد. جمهوری اسلامی ایران نیز با هویت اسلامی - ایرانی خود شناخته می‌شود که عناصر و مؤلفه‌های آن در قانون اساسی، به‌عنوان سندی فرادستی انعکاس یافته است. الگوی هویتی مطلوب در قانون اساسی، ترکیبی از دو بُعد هویت اسلامی با مؤلفه‌هایی همچون ضوابط و اصول اسلامی، یعنی قرآن و سنت، توسعه و تحکیم برادری اسلامی و تعاون عمومی بین مردم توسط دولت، دین اسلام و مذهب شیعه، توجه به امت اسلامی، اعتقاد به ولایت فقیه (اصول ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۱۱، ۱۲، ۹۴، ۱۰۹، ۱۱۰) و هویت ایرانی با مؤلفه‌هایی همچون آمیختگی اسلام و ایران، زبان مشترک، خط مشترک، پذیرش فرهنگ‌ها و زبان‌های محلی، پرچم کشور، معتبرشناختن تاریخ هجری شمسی، توجه به میراث فرهنگی و نفایس ملی ایران به‌عنوان دارایی‌های معنوی ملت، سرزمین مشترک (اصول ۹، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۷۸، ۸۳، ۱۰۰، ۱۵۲، ۱۷۶) است که می‌تواند موجبات یکپارچگی ملی و هم‌بستگی فرهنگی و معنوی را در میان ملت ایران فراهم کند (بلباسی و اسفندیار، ۱۳۹۲: ۹۵).

۴. اعتماد به نفس و ایمان به نصرت الهی

اعتماد به نفس مقوله‌ای است که برای هر جامعه و تک‌تک انسان‌ها از ارزش و اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. اعتماد به نفس دیدگاهی است که به افراد و جامعه اجازه می‌دهد از خود تصویری مثبت و واقعی بسازند. ایمان نیز از ضروری‌ترین نیازهای زندگی بشری است که بدون آن ادامه حیات ممکن نخواهد شد؛ چرا که انسان را به توکل و اعتماد به خدا هدایت می‌کند. زمانی که توکل در فضای روح و روان انسان حاکم گردید و او با آگاهی و ایمان کامل، امور زندگی خود را به خداوند سپرد، اعتماد به نفس قدرتمندی را در خود احساس خواهد کرد و به این واسطه، راه موفقیت را خواهد پیمود (عسگری و آقاجانی، ۱۳۹۰: ۶۱-۶۰). بنابراین، یکی از ریشه‌های اصلی اعتماد به نفس توکل بر خداست: «و من یتوکل علی الله فهو حسبه». این موضوع که منبعث از فرهنگ دینی ما است، در فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران نیز اهمیت دارد و در مواردی به‌عنوان رمز پیروزی معرفی شده است تا جایی که رهبر انقلاب اسلامی در این باره می‌فرماید: «ما عقیده داریم که «ولینصرن الله من ینصره» چه کسی بیشتر از این ملت، نصرت دین خدا کرده و در میدان‌های خطر وارد شده است؟ پس نصرت الهی امری طبیعی و بدیهی است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۵/۱۲).

۵. نفی ظلم و دفاع از مظلوم

از دیگر شاخصه‌های اساسی فرهنگ دفاعی که در نگرش جمهوری اسلامی در مقوله جنگ و صلح نیز تأثیرگذار بوده، موضوع نفی ظلم و ستمگری و دفاع از مظلوم است. استکبارستیزی، مبارزه با ظلم و دفاع از مظلوم از آرمان‌های اصلی انقلاب اسلامی و آموزه‌های دین مبین اسلام است. خداوند متعال در قرآن کریم در آیه ۲۷۹ سوره بقره، ضمن اشاره به این موضوع، عدالت را تنها در سایه نفی هرگونه ظلم و ستمگری در آدمی می‌داند و هرگونه گرایش، ولو اندک به ظلم را قبیح می‌شمارد و از آن نهی می‌کند. این بدان معناست که شخص نه تنها خود نباید اهل ظلم و ستم باشد، بلکه حتی نباید گرایش به ستمگران و ظالمان داشته باشد. بر اساس آموزه‌های الهی، انسان‌ها همان‌گونه که باید عدالت‌خواه و ظلم‌ستیز باشند، باید در شرایطی که به وی ستم روا می‌شود، دست بر روی دست نگذارند، بلکه به مقابله با ستم و ستمگران برخیزند (پورحسن، ۱۳۹۰: ۱۴۸). رهبر انقلاب اسلامی درباره این موضوع به‌مثابه یکی از مفاهیم دینی مهم و تأثیرگذار در فرهنگ دفاعی و البته تصمیم‌گیری راهبردی جمهوری اسلامی با اشاره به توصیه حضرت امام خمینی به نفی ظلم و دفاع از مظلوم می‌فرماید: «یکی از برجسته‌ترین نقاط خط امام که در وصیت‌نامه و در همه بیانات امام منعکس است، لزوم ایستادگی قاطع در مقابل طمع‌ورزان و مستکبران است. این موضع را ملت ایران و همه مجموعه‌های گوناگون و نخبگان کشور که پایبند به امام و وفادار به آرا و افکار امام هستند، باید با قوت تمام حفظ کنند. خود امام این جور بود. امام هیچ‌وقت به خاطر ملاحظه زورگویان عالم از دفاع از مظلومین عالم دست نکشید» (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۳/۱۴).

۶. دیپلماسی دفاعی

دیپلماسی دفاعی بخشی از قدرت ملی است که در کنار سیاست خارجی، به عنوان منبع اعمال قدرت برای بالا بردن ظرفیت اقدام یک کشور در روابط خارجی (دو و چندجانبه) را تشکیل می‌دهد. از این رو، این نهاد هم ناظر به کاربست سیاست دفاعی در عرصه دیپلماسی و هم متضمن سهیم شدن دیپلماسی در حوزه سیاست دفاعی است (ساعت، ۱۳۹۰: ۸۵). اما دیپلماسی مورد نظر در فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران نوعی خاصی از دیپلماسی دفاعی است که با دو کلیدواژه «ایرانیت» و «اسلامیت» نیز عجین شده و با اصولی متفاوت و جهت‌گیری‌های خاص نسبت به دیپلماسی دفاعی دیگر کشورها اشاعه پیدا کرده است. در دیپلماسی دفاعی اسلامی-ایرانی، زعامت ولی فقیه و نقش محوری آن در مدیریت عالی امور سیاست خارجی از سویی و امور دفاعی از سوی دیگر، به این الگو معنای خاصی بخشیده است. بنابراین ویژگی‌های این الگو را می‌توان چنین برشمرد:

اولاً، دیپلماسی دفاعی کشورمان مبنای اعتقادی و ایدئولوژیک دارد و برگرفته از نوع نگاه ما به انسان و جهان یعنی نظام معرفتی برخاسته از جهان‌بینی اسلامی است. بنابراین ترسیم تهدید و فرصت در محیط بین‌المللی نیز خواه در کلان آن و خواه با خوانش ویژه دفاعی، خروجی همین جهان‌بینی خواهد بود.

ثانیاً، اصول عملی کارگزاری دفاعی بین‌المللی را آیت‌الله خامنه‌ای به مناسبت‌های مختلف مطرح و ارائه نموده‌اند و بر این اساس بازیگران در محیط بین‌المللی را باید بر اساس نگاه رهبری، به کشورهای دوست، بی‌طرف و محارب تقسیم‌بندی نمود و دیپلماسی دفاعی ناظر بر روابط با دو دسته نخست، علیه تهدیدهای دسته سوم خواهد بود.

ثالثاً، دیپلماسی دفاعی کارکرد کمکی و تمهیدی داشته و جایگزین قدرت سخت‌افزاری در مقام جهاد دفاعی نیست. از این روست که رهبر انقلاب اسلامی به صورت مکرر بر لزوم ایجاد، حفظ، تقویت و به‌روز رسانی قدرت عمل، چابکی و واکنش قاطع بخش دفاعی در برابر هرگونه تهدید خارجی تاکید فرموده‌اند (کلاتری، ۱۳۹۳: ۲۷۱-۲۷۲).

۷. دفاع مردمی و حضور یکپارچه مردم در شرایط دفاعی

یکی از ویژگی‌های بارز انقلاب اسلامی که در کمتر انقلابی نظیر آن وجود دارد، حضور اقشار مختلف و نقش آنان در پیروزی انقلاب است. بر این اساس، نوعی تعلق خاطر و رابطه‌ای معنوی نسبت به حفظ و حراست از نظام اسلامی در میان آحاد مردم وجود دارد. این مهم در فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی نیز انعکاس یافته است. آیت‌الله خامنه‌ای در این خصوص می‌فرمایند: «مردم صاحبان این نظام هستند، به چند دلیل: اولاً چون اسلام بیشترین حق را در اداره نظام‌های اجتماعی به مردم می‌دهد و هر دستگاه حاکم را یک دستگاه خدمت‌گزار برای مردم می‌داند. ثانیاً

چون مردم تشکیل‌دهندگان و به‌وجود آورندگان این نظام بودند؛ زیرا این نظام مبتنی بر یک انقلاب بود و آن انقلاب را مردم به وجود آوردند. ثالثاً چون دخالت و نظارت مردم، بیشترین تضمین را برای حفظ این نظام از انحراف می‌کند» (قنبری، ۱۳۸۸: ۲۳۳-۲۳۲). تجربه تاریخی به‌خوبی نشان می‌دهد که ملت ایران از دیرباز در مقابله با دشمن متجاوز، با روحیه از خودگذشتگی ایستاده است. به‌عبارتی، دفاع از میهن به‌مثابه فریضه‌ای دینی و ملی، همواره در ذهنیت و باورهای مردم ایران نقش بسته است. درواقع، به‌واسطه چنین خصیصه‌ای است که مقوله «مردمی شدن دفاع» معنا پیدا می‌کند. این موضوع با توجه به حضور گسترده و بی‌مانند مردم در جبهه‌های جنگ تحمیلی عراق علیه ایران مطرح گردید (عسگری، ۱۳۸۷: ۴۸-۴۷). آیت‌الله خامنه‌ای این مقوله را یکی از شاخصه‌های مهم فرهنگ دفاعی ارزیابی کردند و در این خصوص می‌فرمایند: «دفاع ما دفاع مردمی بود. امروز هم هرگاه برای نظام اسلامی، خدای ناخواسته، مشکلی پیش آید، باز حل آن مشکل، حل مردمی است. نظام مردمی، انقلاب مردمی، دولت مردمی و دفاع مردمی است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۵/۸).

۸. دفاع همه‌جانبه

تعاریف متفاوتی درباره دفاع همه‌جانبه مطرح شده است که کامل‌ترین آن عبارت است از: «آماده‌سازی و به‌کارگیری کلیه سرمایه‌های انسانی امکانات مادی و معنوی، به‌منظور پیشگیری و مقابله با هر نوع تهدید و تهاجم دشمنان داخلی و خارجی (خودسیانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۱۷). مرجع اصلی اصطلاح دفاع همه‌جانبه، یکی از سخنرانی‌های امام خمینی (ره) است. ایشان در ۲۶ شهریور ۱۳۶۷، خطاب به فرماندهان نظامی فرمودند: «در هر حال ما باید آماده و مهیا باشیم. روزهای حساس و تعیین‌کننده‌ای در پیش داریم و انقلاب اسلامی هنوز سال‌ها و ماه‌های تعیین‌کننده دیگر در پیش خواهد داشت که واجب است پیش‌کسوتان جهاد و شهادت، در همه صحنه‌ها حاضر و آماده باشند و از کید و مکر جهان‌خواران و آمریکا و شوروی غافل نمانند. حتی در شرایط بازسازی نیروهای مسلح، باید بزرگ‌ترین توجه ما به بازسازی نیروها، استعدادها و انتقال تجارب نظامی و دفاعی به همه آحاد ملت و مدافعان انقلاب باشد؛ چراکه هنگامه نبرد، مجال پرداختن به همه جهات قوت‌ها، ضعف‌ها، طرح‌ها و برنامه‌ها و در حقیقت ترسیم راهبرد دفاع همه‌جانبه نبوده است. با این حال، در شرایط عادی باید با سعه‌صدر و به دور از حب و بغض‌ها به این مسائل پرداخت و از همه آندوخته‌ها، تجربه‌ها، استعدادها و طرح‌ها استفاده کرد و در جذب هرچه بیشتر نیروهای مؤمن به انقلاب همت گماشت و تجارب را به دیگران منتقل ساخت و در تجهیز همه آحاد و افراد این کشور بر اساس اصول خاص دفاع همه‌جانبه و تا رسیدن به تشکل واقعی و حقیقی بسیج و ارتش بیست‌میلیونی کوشش کرد» (پورحسن، ۱۳۹۰: ۱۴۹).

آیت‌الله خامنه‌ای نیز به این موضوع اشاره کرده و فرموده‌اند: «ما عناصر قدرت فراوانی داریم. این‌ها را باید حفظ کنیم و روزه‌روز افزایش دهیم. ما ضعیف نیستیم، باید در مقابل تهدید آمادگی

داشته باشیم. اگر نداریم، باید آمادگی ایجاد کنیم و اگر داریم، باید حفظ کنیم و افزایش دهیم. در مقابل اعلان جنگ، اعلان دفاع همه‌جانبه، روی «همه‌جانبه» تأکید می‌کنم و در مقابل اقدام به جنگ، اقدام به دفاع و ضربه متقابل» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۱۲/۲۷).

نتیجه‌گیری

۱. فرهنگ و هویت برای همه ملت‌ها مهم است و برای جمهوری اسلامی ایران مهم‌تر؛ زیرا اساس شکل‌گیری جمهوری اسلامی، با جهت‌گیری هویت فرهنگی است. بنابراین، تکیه بر هویت فرهنگی، به دلایل کاملاً سیاسی برای جمهوری اسلامی ایران، ضروری و راهبردی است. در همین راستا، یکی از مسائل فرهنگی و هویتی مهم، فرهنگ و هویت دفاعی جمهوری اسلامی ایران است که با وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ دچار تغییرات گفتمانی اساسی شد و مبتنی بر آموزه‌ها و فرهنگ اسلامی- ایرانی گشت.

۲. اصولاً فرهنگ دفاعی به میزان مشارکت و نقش مردم در امور اجتماعی و سیاسی بر می‌گردد. در تاریخ هشت‌ساله دفاع مقدس با توجه به اینکه حکومت جمهوری اسلامی ایران با خواست خود مردم تشکیل شده بود و مردم در برابر سرنوشت خود و کشور احساس مسئولیت می‌کردند، با اشتیاق فراوان در جنگ حضور داشتند. فرهنگ دفاعی مسئله‌ای نیست که یک‌روزه شکل بگیرد؛ بلکه در طول زمان نهادینه می‌شود.

۳. فرهنگ راهبردی دارای جایگاه و اهمیت بسزایی است که می‌شود آن را مبنای بازدارندگی در هر کشوری دانست. در واقع، فرهنگ راهبردی در انتخاب استراتژی‌ها و راهبردها نقش تأثیرگذاری دارد و بر اینکه فرهنگ دفاعی چه سبک و سیاقی داشته باشد، مؤثر است. به ابزارهای سیاسی، جغرافیایی، نیروی انسانی، اعتقادی، نیروهای بالقوه و بالفعل دفاعی هر ملت و کشور برای دفاع از خود، فرهنگ عمق راهبردی می‌گویند. عمق راهبردی بیشتر به توانایی‌ها و ظرفیت‌های کشور و دولت برای پیشبرد اهداف و برنامه‌ها معطوف است. از این منظر می‌توان این مقوله را همان عمق، دایره و حوزه نفوذ کشور و ملت دانست که شامل هر ابزار و توانایی مادی (سخت‌افزار) و غیرمادی (نرم‌افزار) مثل ایده، تفکر و باورها و اعتقادات است.

۴. در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، انقلاب اسلامی در نفس پیدایش و قدرت‌گیری خود اثرهایی بر جهان اسلام و مسلمانان داشته است. این تأثیرات موجبات محبوبیت و الگوبخشی این نظام را فراهم آورده است. از نظر ایشان، این رویه سبب رشد چشمگیر ضریب اثرگذاری و موفقیت نظام اسلامی در عرصه بین‌المللی، به‌خصوص تحولات منطقه خاورمیانه (غرب آسیا) شده و فرصت‌های مناسبی برای جمهوری اسلامی ایران ایجاد کرده است. از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، «اثرگذاری انقلاب اسلامی بر جهان اسلام و مسلمانان» و «علاقه‌مندی و طرف‌داری مسلمانان از این انقلاب» سبب رابطه‌ای دوسویه و متقابل شده است. نتیجه این رابطه نیز «عمق راهبردی» و تکیه‌گاه پیداکردن

جمهوری اسلامی بین مسلمانان و زنده‌شدن روحیه عزت‌طلبی، سلطه‌ستیزی و دفاع از ایران و جهان اسلام است.

۵. در پایان و به‌زعم نویسندگان، مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران شامل فرهنگ شهادت‌طلبی و عاشورایی، بصیرت و دشمن‌شناسی، هویت اسلامی-ایرانی و یکپارچگی ملی، اعتمادبه‌نفس و ایمان به نصرت الهی، نفی ظلم و دفاع از مظلوم، دیپلماسی دفاعی، دفاع مردمی، و دفاع همه‌جانبه است که در اتخاذ استراتژی دفاعی مناسب و افزایش توان دفاعی جمهوری اسلامی ایران در برابر دشمنان مؤثر است.

منابع

الف) فارسی

۱. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۶)، «بررسی تعاملات فرهنگ سیاسی و حزب در ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۴، پانیز ۱۳۸۶، صص ۷-۳۲.
۲. اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۲)، تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، تهران: نشر کویر.
۳. بلباسی، میثم و شهرام اسفندیار (۱۳۹۲)، «هویت مطلوب در بستر الگوی بومی پیشرفت (با رویکردی بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)»، مطالعات ملی، ش ۴، زمستان ۱۳۹۲، صص ۹۵-۱۱۹.
۴. بیگدلو، مهدی (۱۳۹۲)، «دفاع ملی فرهنگ بنیاد و مقابله با جنگ نرم»، مطالعات قدرت نرم، شماره ۸، بهار و تابستان ۱۳۹۲، صص ۷۹-۹۶.
۵. پورحسن، ناصر (۱۳۹۰)، «مبانی دینی فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران»، نامه دفاع، شماره سوم (پیاپی ۲۶)، صص ۱۲۷-۱۶۴.
۶. ترابی، قاسم و علیرضا رضایی (۱۳۹۰)، «فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران زمینه‌های ایجابی، شاخص‌های اساسی»، مطالعات راهبردی، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۰، صص ۱۳۵-۱۶۲.
۷. حاجی‌نژاد، امین (۱۳۹۱)، «بررسی اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای»، مجموعه مقالات اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای، جلد اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
۸. خودسیانی، مصطفی و رضا مقیسه (۱۳۹۳)، «الگوی آمادگی دفاعی و رزمی در اندیشه فرماندهی معظم کل قوا مقام معظم رهبری»، مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای، جلد اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۲۰۵-۲۴۸.
۹. درویشانی، حسن (۱۳۹۳)، «دفاع هوشمند و قدرت معنوی در اندیشه‌های امام خامنه‌ای»، مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای، جلد اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۱۳۷-۱۸۰.
۱۰. ساعد، نادر و قاسم علیدوستی (۱۳۹۰)، «دیپلماسی دفاعی تطبیقی و ترسیم سازواره الگوی مدیریت آن در جمهوری اسلامی ایران»، راهبرد دفاعی، شماره ۳۴، صص ۸۵-۱۲۰.

۱۱. شمس‌دولت‌آبادی، سیدمحمودرضا و هادی عبدالملکی و حسین مصباح (۱۳۹۳)، «هویت اسلامی و ملی در اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری»، *مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای*، جلد سوم، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۳۴۱-۳۸۲.
۱۲. عسگری، محمود (۱۳۸۷)، «شیوه جنگ جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی»، *نامه دفاع*، شماره دوم (پیاپی ۱۷).
۱۳. عسگری، محمود (۱۳۹۳)، «خاستگاه نظری دفاع هوشمند در اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای»، *مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای*، جلد اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۷۹-۱۳۶.
۱۴. عسگری، محمود و احمد آقاجانی (۱۳۹۰)، «عوامل شکل‌دهنده و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران»، *نامه دفاع*، شماره سوم (پیاپی ۲۶)، صص ۷-۱۲۶.
۱۵. فرشچی، علیرضا و مریم صنیع‌اجلال و محمد حسینی‌مقدم (۱۳۸۸)، «فرهنگ راهبردی و آمایش دفاعی در مناطق مرزی»، *سیاست دفاعی*، ش ۶۹، زمستان ۱۳۸۸، صص ۲۱۷-۲۴۶.
۱۶. قربانی‌مقدم، محمد (۱۳۸۹)، *بصیرت در نهج‌البلاغه*، تهران: انتشارات حیات طیبه.
۱۷. قنبرلو، عبدالله (۱۳۹۱)، «فرهنگ راهبردی و دفاع ملی، مطالعه موردی جنگ تحمیلی»، *مطالعات راهبردی*، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۱، صص ۳۱-۵۰.
۱۸. قنبری، آیت (۱۳۸۸)، *اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری*، تهران: زمزم هدایت.
۱۹. کلاتنری، نصرالله (۱۳۹۳)، «دیپلماسی دفاعی اسلامی ایرانی و دفاع هوشمند تبیین دیدگاه مقام معظم رهبری»، *مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای*، جلد دوم، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۲۶۵-۲۸۴.
۲۰. کوهپایی، محمد (۱۳۷۷)، «امام خمینی و دفاع فرهنگی»، *مجموعه مقالات همایش سیری در اندیشه‌های دفاعی امام خمینی*، جلد سوم، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
۲۱. گرامی، حمیدرضا (۱۳۹۱)، «نقش معنویت و ولایت در تقویت بازدارندگی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در منطقه»، *مجموعه مقالات اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای*، جلد دوم، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۱۴۷-۱۷۸.
۲۲. لطفی‌مرزناکی، رحمان و ابوالقاسم باباتبار و علی‌علیزاده (۱۳۹۳)، «راهبرد دفاع هوشمند در اندیشه‌های دفاعی مقام معظم رهبری با تاکید بر دیپلماسی دفاعی»، *مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای*، جلد دوم، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۲۲۷-۲۶۴.
۲۳. لطفی‌مرزناکی، رحمان و ناصر حکمت‌نژاد و ابوالقاسم باباتبار (۱۳۹۳)، «کالبدشکافی مفهوم دفاع هوشمند و مؤلفه‌های آن در آراء و اندیشه‌های مقام معظم رهبری»، *مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام‌خامنه‌ای*، جلد اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صص ۴۹-۷۸.
۲۴. محمدی، غلامرضا (۱۳۸۷)، «عمق استراتژیک جمهوری اسلامی ایران با نگاه به چشم‌انداز ۲۰ ساله»، *روزنامه کیهان*، سال شصت و هفتم، ۱۷ شهریور.
۲۵. مطهرنیا، مهدی (۱۳۷۸)، *فرهنگ دفاع و دفاع فرهنگی*، تهران: وزارت دفاع.
۲۶. منصوری‌لاریجانی، اسماعیل (۱۳۷۹)، *کارآمدی سیاست دفاعی*، تهران: نشر فرهنگی آیه.
۲۷. واعظی، رضا (۱۳۸۷)، «عمق استراتژیک ملت‌محور»، *روزنامه خراسان*، شماره انتشار ۱۷۱۶۵، ۷ دی، صفحه ۱۲.

۲۸. ورعی، سیدجواد (۱۳۸۲)، «مبانی فقهی دفاع از سرزمین‌های اسلامی»، *حکومت اسلامی*، سال هشتم، ش ۲۸، تابستان ۱۳۸۲، صص ۴۲-۷۱.

ب) انگلیسی

29. Poole, Ross (1999), **Nation and Identity**, London and New York: Routledge
30. Snyder, Jack L. (1977), **The Soviet Strategic Culture: Implications For Limited Nuclear Operation**, A Project AIR FORCE Report Prepared for the United State Air Force, Santa Monica, CA: Rand.
31. Verba, Sidney (1965), **Political Culture and Political Development**, Volume Princeton, N. J. Princeton University Press.

پ) اینترنتی

۳۲. بی‌نام (۱۳۹۳)، «مفهوم و گستره عمق راهبردی جمهوری اسلامی»، پایگاه تبیینی، تحلیلی و جریان‌شناسی دیده‌بان، قابل دسترسی در: <http://didban.ir/fa/news-details/17373/>
۳۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۷/۱۰/۲۱)، سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه، قابل دسترسی در: www.khamenei.ir
۳۴. سند چشم‌انداز بیست ساله نظام جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۲)، قابل دسترسی در: www.Dolat.ir
۳۵. غفاری، مصطفی (۱۳۹۳)، «تکیه بر عمق راهبردی در برابر ائتلاف با ابرقدرت‌ها»، خبرگزاری مهر، قابل دسترسی در: <http://www.Mehrnews.com/news/2383876/>

ت) نرم‌افزارها

۳۶. خامنه‌ای، سیدعلی (همه تاریخ‌ها)، بیانات در دیدارهای مختلف با مسئولان، ورزشکاران، مردم، بسیجیان، دانشگاهیان، مجلس خبرگان، مجمع جهانی اهل بیت، شورای عالی انقلاب فرهنگی، روحانیون و غیره...، قابل دسترسی در: *نرم‌افزار حدیث ولایت*.